

92

R.57

Samii

FRASHËRI

TIRANË 1962

92

ESAD RESO

R:57

~~31564~~
BIBLIOTEKA E SHËNËSË
GJURIMTARË
23677

SAMI FRASHËRI

PIKEPAMJET FILOZOFIKE, SHOQËRORE
DHE POLITIKE

N. Sh. Botimeve «NAIM FRASHËRI»
Tiranë, 1962

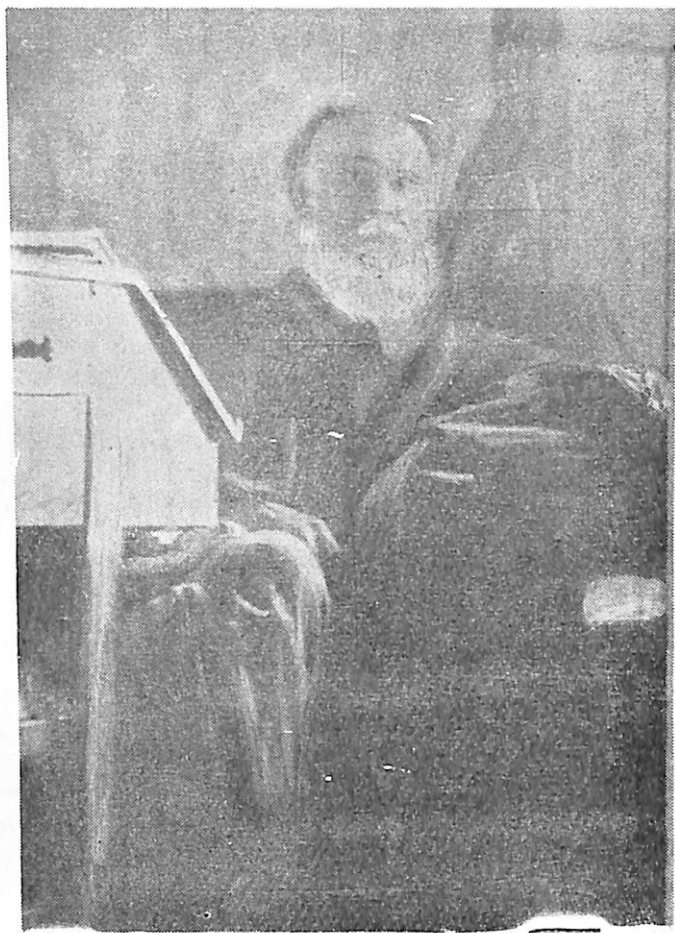
Redaktor: Alqi Kristo.
Korektor letrar: Reshat Këlliçi
Kopertina nga: Dolli Gjinali.
Redaktor teknik: Adem Lita

Tirazhi: 2500

Format 78/109/32

Stash: 2204-55

Shtyp. N.I.Sh. Shtypshkronjave «MIHAL DURI» — Tiranë

Sami Frashëri.

H Y R J E

Ky studim ka për qëllim të tregojë figurën e vërtetë të patriotit, demokratit dhe mendimtarit të shquar revolucionar shqiptar Sami Frashërit, ideologut të lëvizjes kombëtare shqiptare të gjysmës së dytë të shekullit XIX.

Para çlirimit të Shqipërisë dhe vendosjes së pushetetit popullor puna shkencore dhe veprimtaria përparimtare e Samiut ishin lënë mënjanë.

Partia e Funës e Shqipërisë qysh në fillim të veprimtarisë së saj ka vlerësuar drejt traditat e shkëlqyera dhe trashëgiminë kulturele artistike të popullit tonë duke zbatuar kësisoj mësimet e Leninit, që thotë se kultura proletare duhet të jetë zhvillimi i ligjshëm i të gjithë thesarit të diturisë që ka përpunuar njerëzimi.

Vendimi i Komitetit Qëndror të P. P. SH. «Mbi traditat patriotike - revolucionare të popullit tonë dhe masat për njohjen dhe zhvillimin e tyre të mëtejshëm», ka patur një jehonë të madhe. Në bazë të këtij vendimi po ngrihen monumente për Skënderbeun, Naim Frashërin, Sami Frashërin, Ali Kelmendin etj. dhe po botohen broshura të veçanta shkencore-popullore mbi jetën dhe veprimtarinë e figurave të shquara të së kaluarës.

Në këtë mënyrë ky studim «Mbi pikëpamjet filozofike dhe politike - shoqërore të Sami Frashërit» është një përpjekje, për t'u përgjegjur kërkesave dhe detyrës që shtron vendimi në fjalë.

Samiu ka dhënë një kontribut të madh në historinë e mendimit të vendit tonë. Duke marrë parasysh punën dhe veprat e shumta me vlerë të këtij mendimtari dhe ideologu përparimtar patriot dhe revolucionar, studimet

që janë bërë deri më sot janë të pakta, sidomos në lëmin e filozofisë, gjë që e vështirëson punën e një studiimi si ky, aqë më tepër kur shumë vepra të Samiut ndodhen të shkruara turqisht.

Analiza e veprimtarisë së mendimtarit shqiptar në kushtet historike dhe konkrete, në të cilat ai jetoi dhe punoi, do të jetë e dobishme, së pari për ta njohur më mirë atë, dhe së dyti për t'u treguar disa ideologëve të borgjezisë turke që përpiqen ta paraqesin atë si shkencëtar dhe ideolog turk, se ai ka qenë përmbi të gjitha shqiptar.

Puna e Sami Frashërit në lëmin e kulturës turke dhe arabe ka karakter shkencor. Ai i ka kushtuar një vëmendje të veçantë studimit të historisë, kulturës e gjuhëve të popujve të Lindjes dhe ka lënë një varg veprash të rëndësishme në këtë drejtim.

Veprimtarinë publicistike-politike të Sami Frashërit për shpëtimin e atdheut të tij e ka njohur çmuar edhe shkencëtari rus akademiku V. I. Gordlevskij 50 vjet më pare.

Lëvizja e rilindjes sonë kombëtare ka lojtur një rol të madh në luftën e popullit shqiptar për bashkimin e tij kombëtar, pavarësinë dhe përhapjen e arsimit. Prej vitit 1836 deri më 1912. ajo shënoi suksese të dukëshme.

Shqipëria për një kohë të gjatë, duke u gjëndur nën zgjedhën turke, mbeti shumë mbrapa nga vendet e tjera evropiane. Aty nga gjysma e parë e shekullit XIX në Shqipëri filluan të lindin në formë mjaft të kufizuar marrëdhëniet kapitaliste. Por megjithëkëtë marrëdhëniet feodale mbetën si bazë e rendit shoqëror. Borgjezia, ishte shumë e dobët dhe përfaqësohej kryesisht nga borgjezia tregëtare, në gjirin e së cilës nuk janë çdukur asnjëherë kontradiktat.

Nga gjiri i lëvizjes patriotike dhe përparimtare të popullit shqiptar dollën një radhë njerëzish të shquar, të cilët punuan pa u lodhur dhe pa kursyer as jetën e tyre për çlirimin e atdheut. Vëllezërit e talentuar Frashëri (Abdyli, Naimi e Samiu) ishin luftëtarë të pamposhtur të kësaj lëvizjeje të madhe patriotike. Ata ja kush-

tuat të gjitha energjitë dhe talentin e tyre lëvizjes kombëtare të asaj kohe. Naim Frashëri — poeti kombëtar i Shqipërisë — ka shkruar shumë vepra, që i thurin lavdi atdheut, popullit dhe gjuhës amtare. Ato kanë ndihmuar në zgjimin e ndërgjegjes kombëtare dhe të ndjenjës patriotike në popull.

Botëkuptimi, ideologjia e Naimit dhe e Samiut ishin shumë afër njëra tjetrës. Samiu në saje të punës së tij, të aftësive të tij të veçanta dhe të vendosmërisë u bë ideolog i asaj etape të lëvizjes, që fillon prej vitit 1899, kur lufta çlirimtare mori karakter të hapët antifeodal dhe antiimperialist.

Me veprën e tij «Shqipëria ç'ka qënë, ç'është e ç'do të bëhetë» Samiu tregoi programin e luftës çlirimtare dhe edukoi një brez të tërë me ndjenjat e besnikërisë dhe të dashurisë ndaj atdheut.

Qëllimi kryesor i patriotëve të Rilindjes ishte çlirimi i Shqipërisë nga zgjedha turke dhe demokratizimi i vëndit.

Puna e tyre në këtë drejtim ka qënë e gjerë dhe e frytëshme, me gjithë persekutimet, që bëheshin nga ana e pushtonjësve otomanë. Përveç kësaj pushtonjësit turq me metodën «përça dhe sundo» përpiqeshin të ngjallnin dasitë fetare: myslimanët i quanin si turq, kurse të krishterët si grekë. Njerëzit e shquar të Rilindjes — Naimi, Samiu e të tjerë luftuan me energji të madhe kundër përçarjeve fetare dhe treguan me bindje të plotë se besimi i vërtetë i shqiptarëve është «shqiptarizmi» dhe se asnjë fe nuk duhet të prekë unitetin kombëtar të popullit.

Në lidhje me këtë, Sami Frashëri ka thënë se shqiptarët duhet të kenë vetëm një «besë për jetë a për vdekje». Ai me gjithë shpirt u bën thirrje gjithë shqiptarëve që «të lënë gjaqetë e armikëritë në mes të tyre; ç'është bërë gjer më sot ta harrojnë, kush ka për të marë gjak ta dhuronjë».

Rilindasit ishin të mendimit se për të arrijtur qëllimin e vetëm për gjithë shqiptarët — bashkimin, duhej të përhapej arësimi në popull. Për këtë arësyje, ata kër-

konin që të krijonin shkrimin e gjuhën amtare, gjë për të cilën Samiu ka bërë një punë të madhe.

Sami Frashëri pjesën më të madhe të veprave të tij, për shumë arsye, e ka shkruar turqisht, megjithatë, me idetë e tij, ai ka ushtruar një ndikim të madh mbi patriotët dhe mbi masat e popullit tonë për zgjimin e ndjenjës kombëtare.

Në artikujt e gazetave dhe në librat e tij, që janë botuar në Turqi, Sami Frashëri ka bërë propagandë për Shqipërinë, për historinë e saj dhe për virtytet e popullit shqiptar. Veprimtaria e Sami Frashërit për përhapjen e shkencave dhe të ideve përparimtare ka rëndësi të veçantë dhe e vë atë në një radhë me njerëzit përparimtarë, që kanë luftuar për ta çuar njerëzimin përpara në rrugën e përparimit dhe të zhvillimit.

Procesi i formimit të kombit shqiptar filloi aty nga mezi i shekullit XIX. Në gjysmën e dytë të shekullit XIX pjesa dërmonjëse e borgjezisë shqiptare ishte borgjezia tregëtare, kurse borgjezia industriale përbënte përqindjen më të ulët. Midis borgjezisë shqiptare mungonte uniteti, sepse atë e ndanin kontradikta të shumta. Një pjesë e borgjezisë kërkonte kalimin në prodhimin industrial, kurse pjesa tjetër ishte përkrahëse e lirisë së pakufizuar të tregëtisë me shtetet kapitaliste. Borgjezia tregëtare ishte e lidhur me feodalët.

Në shekullin XIX rezistenca e popullit shqiptar kundër zaptosjesit turk mori karakterin e lëvizjes kombëtare, gjë që frymëzohej së pari nga idetë e borgjezisë së re përparimtare dhe që përkrahej shumë nga fshatarësia e shtypur dhe pjesërisht nga klasa feodale.

Kjo lëvizje e gjerë kombëtare që ne e quajmë «Rilindje» si qëllim të saj kryesor kishte çlirimin e Shqipërisë nga zgjedha turke, vendosjen e regjimit demokratiko-borgjez në vend dhe ngritjen ekonomike e kulturele të popullit tonë.

Në vitin 1878 mbas mbarimit të luftës ruso-turke përpara udhëheqësve të lëvizjes kombëtare u shtrua detyra që ata të formonin frontin e vetëm kundër Kongre-

sit të Berlinit, i cili nuk e njohu fare Shqipërinë si komb. Në vitin 1878 në Stamboll u krijua Komiteti ilegal me emrin «Komiteti Qëndror për mbrojtjen e të drejtave të kombit shqiptar». Në vendet e tjera jashtë atë e quanin «Komiteti revolucionar shqiptar».

Më 13 qershor të vitit 1878 pikërisht ditën kur u mblodh Kongresi i Berlinit, u formua Lidhja e Prizrendit. Bismarku, që ishte kryetar i Kongresit, mohoi ekzistencën e popullit shqiptar dhe ai e quajti Shqipërinë si një «shprehje gjeografike». Për të mbrojtur të drejtat e popullit shqiptar, patriotët tanë krijuan Lidhjen e Prizrendit, që u bë si Qeveri e përkohëshme shqiptare dhe që organizoi degët e saj në qytete të Shqipërisë dhe krijoi forcat e saj ushtarake.

Programi i ri i kësaj Lidhjeje, që ishte përpunuar nga Komiteti i Stambollit, u shtyp për herë të parë në formë direktivash më 27 shtator të vitit 1878 në gazetën «Terxhuman Shark» («Interpreti i Lindjes»), kryeredaktor i së cilës ishte Sami Frashëri.

Më 12 tetor të vitit 1879 u formua «Shoqëria e shtypjes së shkronjave shqipe» ose «Shoqëria e Stambollit», e cila kishte për qëllim të botonte libra, revista e gazeta dhe të ngrinte shkolla në gjuhën shqipe. Sami Frashëri si kryetar i kësaj shoqërie lojti një rol shumë të madh. Po rolin më të madh, ai e lojti me librin e famshëm programatik, «Shqipëria ç'ka qënë, ç'është e ç'do të bëhetë?», me të cilin fillon një periudhë e re e lëvizjes kombëtare.

KAPITULLI I

JETA DHE VEPRAT E SAMI FRASHËRIT

Sami Frashëri — ideologu i lëvizjes sonë kombëtare të shekullit XIX — ka jetuar dhe punuar në kushtet e perandorisë feudo-ushtarake turke.

Samiu — vëllaj i dy pionerëve të lëvizjes kombëtare — Abdylit dhe Naimit, është një nga organizatorët dhe udhëheqësit e shquar të lëvizjes patriotike dhe kulturo-letrare të popullit shqiptar të fundit të shekullit XIX.

Sami Frashëri ka lindur më 5 qershor të vitit 1850 në fshatin Frashër, që gjëndet në lindje të Përmetit. Mësimet e para i mori në fshat në gjuhën turqisht, arabisht dhe persisht. Gjëndja ekonomike e familjes së tij ishte e vështirë. Në vitin 1859 vdiq babaj i tij Hamiti dhe më 1861 i vdiq e ëma, Emineja.

Nën kujdesin e vëllajt të tij më të madh Abdylit ai u largua nga fshati dhe shkoi në Janinë, e cila ishte një qëndër e rëndësishme tregëtare dhe kulture. Samiu bashkë me Naimin në fillim ndoqën kursin e gjuhës arabe dhe persiane. Më von ata hynë në gjimnazin grek të Janinës «Zosimea», që ishte një nga shkollat më të zhvilluara borgjeze në Ballkan.

Ai e mbaroi gjimnazin tetëvjeçar në vitin 1871 për shtatë vjet. Këtu ai mori kulturë të gjerë klasike, u dha shumë mbas shkencave dhe mësoi mirë disa gjuhë të vjetra dhe të reja si latinisht, greqisht, turqisht, arabisht dhe persisht. Këtë gjimnaz e mbaruan edhe shqiptarë të tjerë si p. sh. gjuhëtari i madh dhe patrioti shqiptar Kostandin Kristoforidhi e të tjerë.

Jeta në Janinë, revoltat e fshatarëve kundër push-tonjësve turq dhe feodalëve të mëdhenj, idetë e revolu-